

רות: חן הדמות וקסם העלילה

מאת צבי א' יהודה

הספירה), מגילת רות מופיעה מיד לאחר ספר שופטים. משם עבר סדר זה לכל שאר תרגומי המקרא של אומות העולם. סדר זה שבתרגום השבעים, המשבץ את רות לאחר שופטים, נראה לכאורה סביר יותר. שהרי המגילה נקראת כהמשך ישיר לספר שופטים. היא פותחת: "ויהי בימי שפוט השופטים..." הקורא נאלץ לשאול, מהו מובן סדר הספרים במקרא לפי המסורת? ומהי סיבת ההבדל בין שיטת המסורת לשיטת תרגום השבעים? התבוננות מושכלת תאלפנו כי אמנם ישנה משמעות ספרותית והגותית חשובה ביותר לעובדה המעניינת והמאתגרת שבקובץ המסורה שלנו, מגילת רות דווקא איננה מופיעה לאחר שופטים! כלומר: היא אינה שייכת לספרי ה"נביאים" אלא כלולה ב"שאר כתובים".

שאלה דומה ניתן לשאול גם בקשר למגילה אחרת, איכה. גם היא מופיעה בתרגום השבעים לא בין ספרי השירה, אלא מיד לאחר ספר ירמיהו. והטעם לכך נראה לכאורה הולם ומשכנע: שהרי מגילת הקינות, איכה, מיוחסת לנביא החורבן, ירמיהו. אולם, המסורת היהודית, לעומת זאת, עומדת על כך שאין מקומה של איכה בתוך ספרי הנבואה, אלא דווקא בין "שאר כתובים". ישנה זיקה ברורה בין תוכן לסדר, בין הערכת טיבו וטבעו של ספר במקרא לבין שיבוצו במקומו הראוי לו. אכן ישנה סיבה משכנעת אחת ומשותפת לחריגתן של שתי מגילות אלו – איכה ורות – מתחום הנביאים, והיכללותם בתחום הכתובים. סדר המסורה, שהיה מקובל בישראל מאז ומתמיד (והיה ללא ספק ידוע כבר בדור תרגום השבעים), מיוסד על הבחנה ברורה בין ספרות הנבואה לספרים שאינם נבואה. לדעת המסורה, מגילות איכה ורות אינם שייכים לספרות הנבואה. למתרגמים היווניים היו שיקולים משלהם בגיבוש סדר הספרים באוסף כתבי הקודש: משום חושם האסתטי המפותח לנוי וסדר חיצוני, בהשפעת התרבות ההלניסטית, הם תרו אחר עיניהם ולבם. הם לא הסתפקו בהקרת המקור המקראי מלשון ללשון, מעברית ליוונית, משפת העבר לשפת ההווה, אלא ראו צורך חיוני להפוך את המקור המקודש (מכלול ספרי המקרא) לחומר ספרותי מושך ומעניין לקהל המשכילים בעולםם ההלניסטי; וזאת לא רק מבחינת לשונו וסיגנונו, אלא אף מבחינת סידורו ותבניתו. ולפיכך ניסו לחלק את המקרא ולהגישו לקריאת העם לפי מתכונת הגיונית, עניינית וכרונולוגית. במקום החלוקה המקודשת של

גילת רות עוצמתה בכפלים: באישיות המרתקת שבמרכזה ובחברה הנפלאה שברקעה; בפלא נאמנותה של האשה משדי מואב ובנעימות הליכותיהם של אנשי בית לחם יהודה, שלתוך מקלעת חברתם היא שוזרת את חייה החדשים. המפתח לסודה של מגילת רות הוא בהערכת ייחודה בין שאר חמש המגילות ומקומה הנכון בתוך כתבי הקודש.

רות במסגרת חמש המגילות

כל ספרי המקרא כולם הם בעצם מגילות. אולם השם "מגילות" נתקבל במסורת ישראל לחמישה ספרים מן הכתובים, משום שהם נקראים בבית הכנסת, בימים מסויימים בשנה, בשלמותם – שיר השירים בפסח, רות בשבועות, קהלת בסוכות, איכה בתשעה באב, אסתר בפורים – ולפיכך, לצורך קריאתם זו, הרי הם "נגללים" על הבימה מתחילתם ועד סופם. ומכאן – בגלל שימושם הליטורגי, ולא משום שום סיבה ספרותית או אמנותית אחרת! – נובע השם "מגילות" לחמש יצירות אלו.

אולם, בפשטותה ובשקיפותה מתייחדת רות בין יתר המגילות במקרא. לעומת קהלת השזורה התלבטויות וסתירות, אסתר הרקומה שלל צבעים של עלילה ומתח, איכה המקוננת מרות על חורבן עם ומקדש, שיר השירים היוקדת אהבה עזה ממוות, מופיעה רות מעולפת בצעיף מקסים של עדינות וצניעות. במגילתה הכל לכאורה גלוי וברור. אולם, מתחת למסווה הדק של עצבות שקטה, אהבה זכה, נאמנות עזה ודבקות דוממת, הומות וגועשות בעיות הרות עולם, שאלות יוקדות של יחסי אנוש וקשרי גורל. מגילת רות היא פקעת מסובכת של חוטים דקיקים הארוגים ביופי ובחן. אולם המגילה מנחה את הקורא במעגלי תעלומות העלילה לקראת צפונות סופה ושיאה: לידתו של דוד בן ישי. ועתה נתבונן במקומה של המגילה במסגרת ספרי המקרא.

רות במסגרת ספרי המקרא

לפי המסורת המקובלת בישראל מדור דור, מגילת רות כלולה במכלול המשולש של התנ"ך [תורה-נביאים-כתובים], במדור האחרון, שהוא קובץ "שאר ספרים" [הכתובים]. אולם, בתרגום השבעים (הספטואגינטה; התרגום ליוונית של יהודי אלכסנדריה במצרים בימי הבית השני, במאה השנייה לפני

תורה, נביאים וכתובים, נתגבשה אצל המתרגמים חלוקה אחרת לפי נושאים, שאף היא הייתה "משולשת" – בזיקתה לקורות העבר, הגיונות ההווה וציפיות העתיד – והיא: היסטוריה, שירה ונבואה.

היסטוריה: החל מבריאת העולם, כולל חמישה חומשי תורה, יהושע, שופטים, רות, שמואל מלכים (בתרגום השבעים שמואל ומלכים, כל אחד מהם מחולקת לשני ספרים; ואילו במסורה היהודית כל ספר הוא אחד לעצמו; אין שמואל א' ושמואל ב', או מלכים א' ומלכים ב', אלא ספר שמואל אחד וספר מלכים אחד!), דברי הימים (בתרגום השבעים שני ספרים; במסורת היהודית הוא ספר אחד, ואינו בתוך ספרות הנבואה אלא בכתובים!), עזרא ונחמיה (בתרגום השבעים כל אחד ספר לעצמו; במסורת היהודית, עזרא ונחמיה מהווים ספר אחד בין הכתובים, הנקרא עזרא, ואין ספר נחמיה כשלעצמו!) ואסתר (בתרגום השבעים, האחרון בספרי ההיסטוריה; ואילו במסורת היהודית, אסתר בכלל הכתובים!).

שירה: כל הספרים שאינם היסטוריים ואינם נבואיים: איוב, תהילים, משלי, קהלת, שיר השירים. במסורת היהודית, כל אלו בכלל הכתובים ומסודרים בסדר שונה.

נבואה: בחלוקת השבעים מתקבל שכאילו יש לנו ארבעה נביאים "גדולים" (major), והם ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל ודניאל, ושנים-עשר נביאים "קטנים" (minor), והם נביאי תרי-עשר. אבל לפי המסורת היהודית חלוקה זו היא מסולפת מעיקרה. במקורות חז"ל, דניאל אינו נביא אלא חוזה אפוקליפטי; ולכן אינו בין ספרי הנביאים אלא בין הכתובים. בתחום מחשבת היהדות אין כלל מקום להבחנה "כיתתית" בקרב נביאים – לחלוקה מלאכותית ושיפוטית בין "גדולים" ל"קטנים". החלוקה המקובלת בשפות לועזיות בין "נביאים גדולים" ו"נביאים קטנים" היא מטעה. אין אנו מבדילים איכותית בין נביאים לפי חשיבותם, אלא כמותית בין ספרים לפי גודלם. נביאי תרי עשר ("שנים עשר") אינם קטנים בחשיבותם מהנביאים האחרים ("הגדולים" כביכול); אף הם ככולם גדולים בדרגת שליחותם הנבואית, אלא שספריהם ששרדו בידינו קטנים בכמותם. ולכן נאספו כולם בספר אחד, משום שחששו חכמים שאם ישאר כל אחד מהם כספר זעיר לעצמו, שמא "מתוך שהם זוטרים, ילכו לאיבוד".

ממבט רופף ושטחי, חלוקת תרגום השבעים נראית אמנם הגיונית, סימטרית והרמונית: קודם, היסטוריה, קורות עולם ועם, עולם העבר. אחר כך, שירה לאל וחוויות אנוש, עולם ההווה, ולבסוף, נבואה חזונית – עולם העתיד. ואף הסדר הוא לכאורה משמעותי: פותחים בעבר – במה שהיה; וחותרים בעתיד – במה שיהיה. אולם, היהדות המסורתית לא נמשכה אחר הקסם החיצוני, ולא קיבלה את החלוקה היפה והמסודרת של התרבות היוונית.

חז"ל חדרו למשמעות הפנימית של ספרי המקרא. הם ידעו כי לא הרי נבואה כהרי ספרי חכמה ושירה שבחלק הכתובים. הם הכירו כי רות אינה שייכת לספר שופטים, כשם שאיכה אינה שייכת לספר ירמיהו. כמו שקיים פער בין נבואות על אפשרות של חורבן (דבר האלוקים לאדם) והקינות לאחר התרחשות החורבן (דבר העם לאלוהים) – בנבואה, ירמיהו מביא לעמו את דבר האלוקים; ובאיכה, המקוץ מביע בפני האלוקים את תחושת עמו – כך ישנו מרחק תהומי בין שני הספרים, שופטים ורות. ולכן, בסדר

המסורה שלנו – בניגוד לסדר התרגום היווני (ועתה בכל הוצאות המקרא של הנוצרים) – רות אינה מופיעה לאחר ספר שופטים. המגילה פותחת אמנם בפסוק "ויהי בימי שפוט השופטים", אולם מה עצום ההבדל החיצוני והפנימי שבין שני הספרים – רות ושופטים!

חז"ל חדרו למשמעות הפנימית של ספרי המקרא. הם ידעו כי לא הרי נבואה כהרי ספרי חכמה ושירה שבחלק הכתובים. הם הכירו כי רות אינה שייכת לספר שופטים, כשם שאיכה אינה שייכת לספר ירמיהו. כמו שקיים פער בין נבואות על אפשרות של חורבן (דבר האלוקים לאדם) והקינות לאחר התרחשות החורבן (דבר העם לאלוהים) – בנבואה, ירמיהו מביא לעמו את דבר האלוקים; ובאיכה, המקוץ מביע בפני האלוקים את תחושת עמו – כך ישנו מרחק תהומי בין שני הספרים, שופטים ורות. ולכן, בסדר המסורה שלנו – בניגוד לסדר התרגום היווני (ועתה בכל הוצאות המקרא של הנוצרים) – רות אינה מופיעה לאחר ספר שופטים. המגילה פותחת אמנם בפסוק "ויהי בימי שפוט השופטים", אולם מה עצום ההבדל החיצוני והפנימי שבין שני הספרים – רות ושופטים!

השוואה בין רות לשופטים

רות: סיפור אחיד, מקשה אחת. שופטים: מחרוזת של סיפורים שונים, לרוב בלי קשר חיצוני הדוק ביניהם. ברות, תאור משפחה אחת. בשופטים, תאור שבטים שונים; תאור אופיו המיוחד של כל אחד מהשופטים. עוד הבדל מדהים בין שני הספרים: שופטים מתאר בעיקר מלחמות ומתחיי מאבק בין שבטי ישראל והשכנים. ברות, שלום. יש רעב, אך אין מלחמה. יש נכריות, אך אין ריב בין מואב לישראל. אין כל רמז לכך שקיים שמץ של שנאה או הרגשת אי-נוחות בין שני העמים השכנים. רות היא נוכריה; היא באה מארץ אחרת, לא מארץ אויבת. העובדה שהיא באה ממואב – אומה המתוארת במקורות אחרים במקרא כאויבת – שהרי מואבי אינו מותר לבוא בקהל השם עד עולם! – אינה יוצרת במרקם העלילה של מגילת רות שום רגש של איבה ומתיחות. להיפך, העובדה שרות היא נוכריה יוצרת תגובה של חרדה והגנה עליה, ולא של דחייה והסתייגות ממנה.

ועוד: בספר שופטים, מוקעים חטאים. במגילת רות מתבצעות מצוות, ואין בה אף חטא אחד. אין המגילה מצביעה על אף מעשה אנושי אחד שאינו הגון. אפילו הקרוב שאינו רוצה לגאול, אינו מוקע כאדם חוטא, כמי שמפר חוק ומוסר. הוא אינו עושה מעשה טוב, אבל אינו מתואר כאדם רע. יתכן גם ששמו "טוב". והרי נימוקו עמו: "יפן אשחית את נחלתי". ואילו בועז מגלה חרדה מיוחדת למשפחת רות, ומוכן לגאול אותה (לאור מצוות יבום בצורתה המורחבת) מתוך רגשות אהבה וחסד. ואף היציאה מבית לחם לשדות מואב בגלל הרעב, אינה מוקעת לגנאי במגילה עצמה. המדרשים של חז"ל, המצביעים (בכיוון ההגות הנבואית) על "חטא" הגיבורים, משיגים בעצם, פרדוקסלית, מטרה הפוכה: הם עוזרים לנו לשים לב למה שבאמת אין במגילה – לחוט החסד המשוך עליה!

בשופטים: "אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה". במגילת רות, כל אחד נוהג כראוי, ועושה את הישר והטוב בעיני אלוקים ואדם. בשופטים, נשמע כעין הד של אנרכיה; במגילת רות, אידיליה, שקט ושלווה. בספר שופטים, מצויים קטעים המשקפים את האסכולה הנגד-מלכותית; כגון, משל

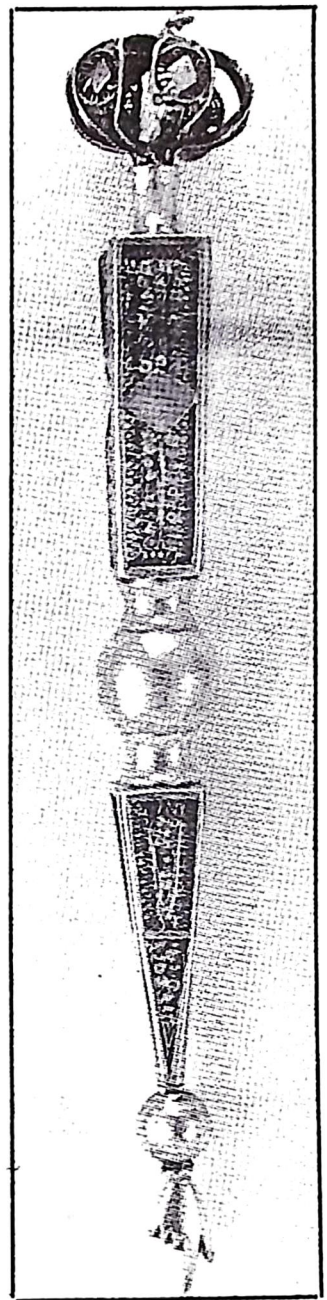
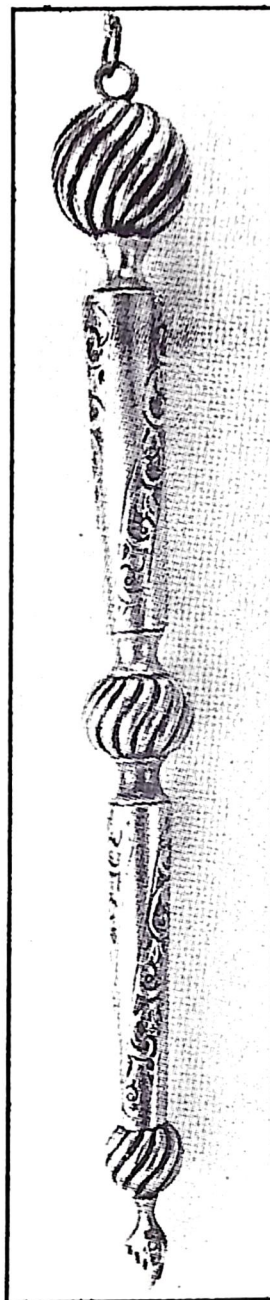
שחז"ל אמרו שאיבצן הוא בועז). הגיבורים במגילה אינם שופטים, אלא אנשי העם, עובדי אדמתו. אין מלך, אולם העם עושה את הישר, חי לתומו במישרים. לא מתח ומהומה אלא ליכוד חברתי, אהבת הבריות ויחסי חסד וריעות. המגילה מתארת משטר חברתי יציב והגון, למרות שעדיין אין מלך בישראל.

שני הספרים מעלים תמונות שונות ומנוגדות לחלוטין. הקורא עשוי לתמוה: מבחינה היסטורית, מה באמת היה המצב באותן שלוש המאות (בקיורב) של תקופת השופטים? האם היה מלא מתיחות ומלחמה (שופטים), או אידיליה ושלום, חן וחסד (רות)? ההייתה זו מציאות ממוזגת, בר זמנית, של מלחמה ושלום, או מסורגת, עת מלחמה ועת שלום? הכל תלוי בנקודת הראות של המספר. ומבחינה ספרותית-אידיאית: האם יש לנו במקרא שני תיאורים המשקפים שתי תשובות שונות לשאלה אחת, או שתי גישות שונות לתשובה אחת? האם לפנינו שני מקורות סותרים (באורח הבקורת המקראית) או משלימים (ברוח מדרשי חז"ל)? בין כך ובין כך, זווית הראייה של שני הספרים היא שונה לחלוטין: שופטים ספר נבואי, רות מגילת חסד. כשם שיש הבדל בין ספר ירמיהו שהוא נבואה, תביעת ה' המופנית לעם, ובין מגילת איכה שהיא קינה, זעקת העם המופנית לשם; כך יש הבדל בין ספר שופטים, שהוא נבואי, ומתאר את ההיסטוריה מנקודת הראות של תביעה נבואית, לבין מגילת רות, שהיא אנושית ומביעה גישה אנושית. בהקדמה לספר שופטים מצוייר מעגל קסמים שאינו פוסק: הצטלבות בין שני קווים, מעשי העם ומעשי האל. העם חוטא; חטאו גורר עונש אלוקי, אויב מציק; המצוקה מביאה לתשובה; העם פונה לאל, ואז באה הישועה באמצעות השופט. הצרה היא, שהמעגל חוזר חלילה ואינו נעצר. לאחר תקופה של שלווה יחסית, העם שוב חוטא, וחוזרות הצרות. חטא ותשובה הם מעשי האדם; פורענות וגאולה מעשי האל. מעגל זה הוא מרקמו של ספר שופטים המביע את רעיון הנבואה: העם במעמדו המסורתי והדתי, ולא אל שרירותי או גורל עיוור, הוא החורץ את עתידו. זוהי סיסמת הנבואה, הבאה לעורר בעם תחושת אחריות. ברות – האל מסתתר/מתגלה בתוך הליכות האדם. שם שמים מוזכר בעיקר סוד שיח האנוש.

רות – הדמות והעלילה מגלמות גמילות חסדים

מגילת רות היא מגילת חסד. היא מדגימה ערכי חמלה ודאגה לזולת, קבלת אורחים, והתייחסות נאותה ונדיבה לגר וליתום ולאלמנה. ערכים אלו, שאף הם שאובים ממקור הנבואה, מתוארים במגילת רות בדרך החן הספורי. מגילה זו מדגימה מסירות בהבעתה המופתית, נדיבות בתחום המשפחה שהפכה סמל לגיור של אמת: כדברי רות לנעמי: "עמך עמי, ואלקייך אלוקי!"

דמותה של רות המואביה מסמלת דבקות נאמנה בגורל עם ישראל. דבקות זו היא הבסיס הרוחני לרעיון המלכות בישראל. רות היא אִמָּה של מלכות בית דוד, מבחינה תולדותית, ודבריה הם מסד לעוצמת המלכות, מבחינה רעיונית. כי בכוח הדבקות המסומלת ברות, לאור מדת החסד שהיא מגלמת, נזכה למלכות משיחית אמיתית המסומלת בדוד בן ישי, מזרע רות.

"ידיים" עשויות כסף, מראשית המאה ה-20

יותם. הקביעה "אין מלך בישראל" מהווה רקע ומצע לתאור התהוות המלכות שבספר שמואל, עם המלכת שאול ודוד. במגילת רות מבצבצת בעיית המלכות בסופה ובשיאה: "וישי הוליד את דוד".

וכך, רק המשפט האחרון בלבד שבמגילת רות מקשרת את "ימי שפוט השופטים" עם ימי מלוך המלכים – עם דוד המלך, מזרע זרעם של רות המואביה ובעז מביית לחם יהודה. בספר שופטים, מתוארים ימי שפוט השופטים. אולם במגילת רות הפותחת ב"ויהי בימי שפוט השופטים" אין השופטים פועלים. אין הקורא חש לא במציאותם ולא בצורך בהם. שום שם של שופט אינו מוזכר במגילה (אלא